

Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü¹

The Role of Family in Religious Education for Child

Dr. Süleyman Gümrükçüoğlu²

Öz

Çocukluk dönemi, gelişim açısından insan hayatının en önemli zaman dilimidir. Dinamik bir zaman dilimi olan bu süreçte, gençlik ve yetişkinlik döneminin dinî inanç, tutum ve davranışlarının temeli atılmaktadır. Bu dönemde çocuğun gelişiminde en önemli etken ailedir. Aile sadece çocuğun biyolojik, psikolojik, sosyal ve duygusal ihtiyaçlarını karşılamakla sorumlu olmayıp, onun inanma ihtiyacını da tatmin etmekle görevlidir. Bu sebeple çocukta din duygusunun uyanması ve gelişimi, dinî bilgilerin kazandırılması görevi aile kurumuna aittir. Ailenin bu fonksiyonundan dolayı Allah, aileye dinî değerleri aktarma ve öğretme sorumluluğunu yüklemiştir. Bu sorumluluğun yerine getirilmesinde, çocuğun maddî ve manevî gelişiminin ilke ve yöntemlerini bilen, bilinçli ebeveynlere büyük sorumluluk düşmektedir. Sağlıklı ve etkili bir din eğitimi için bu son derece önemlidir. Din eğitiminin çocukluk döneminde başarıya ulaşması, sevgi, güven ve hoşgörü üzerine oluşturulmuş aile içi ilişkilere, ailelerin dengeli ve kararlı tutumlarına ve doğru bir disiplin anlayışına bağlıdır. Aksi takdirde, aile tarafından uygulanan tutarsız davranış yöntem ve disiplin türleri, çocuğun gelecekte dine karşı olumsuz bir tutum geliştirmesine sebep olabilir.

Anahtar Kelimeler: Çocuğun Din Eğitimi, Ailenin Din Eğitiminde Rolü, Din Eğitiminde İlke ve Yöntemler.

Abstract

Childhood is the most important time period of human life in terms of development. Throughout this dynamic period, religious beliefs, attitudes and behaviors of youth

1 Bu makale, 7 Mart 2017 tarihinde "III. Uluslararası Toplumsal Cinsiyet Adaleti: Kadın ve Aile" kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

2 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni, orcid.org/0000-0001-5875-767X

Başvuru: 15 Nisan 2017

Kabul: 21 Mayıs 2017

DOI: 10.21798/kadem.2017130141

Copyright © 2017 · **KADEM Kadın ve Demokrasi Derneği**

kadinarastirmalari.kadem.org.tr

ISSN 2149-6374 · Haziran 2017 · 3(1) · 39-60

and adulthood are shaped. The most influential factor in this process is family which is not only responsible for meeting child's biological, psychological, social and emotional needs, but is also responsible for satisfying the need to believe. For this reason, it is family's duty to ensure that child develops religious senses and imparts knowledge of religion. Accordingly, Allah has burdened family with the responsibility of transferring and teaching religious values to child. In this respect, there is a great responsibility for parents who know the principles and methods of child's physical and spiritual development.

In other words, the success of religious education in childhood depends on family relations, love, trust and tolerance, balanced and decisive attitudes of the parents. Otherwise, inconsistent behavioral methods and discipline applied by family may cause child to develop negative attitudes toward religion in the future.

Keywords: Religious Education of Child, Role of Family in Religious Education, Principles and Methods in Religious Education.

Giriş

Tarihî sürece bakıldığında aile içi rol ve beklentilerin sürekli olarak bir değişim gösterdiğine şahit oluruz. Söz konusu değişimde, nitelikleri farklılaşan aile işlevlerini belirgin çizgilerle sınırlandırmak mümkün olmasa da, çocuğun eğitimi, kişiliğinin gelişmesi ve sosyal hayata uyumunun sağlanmasında vazgeçilmez bir kurum olan aile, günümüzde de önemini muhafaza etmektedir (Tezcan, 1985, s. 157-160; Özbek, 1996, s. 50; Arıkan, 2015, s. 9).

Günümüz aile kurumu, sosyal değişim ve gelişmelere bağlı olarak görev ve sorumluluklarının bir kısmını başka kurumlarla paylaşmaktadır. Ancak bu paylaşımlardan özellikle biyolojik, sosyal ve duygusal işlevlerin en sağlıklı biçimde yerine getirilebileceği tek sosyal kurum şüphesiz ailedir (Erkal, 1999, s. 100; Yörükoğlu, 1989, s. 45-53; Konuk, 1994, s. 20). Nitekim ailenin çocuğun gelişimine yönelik yaptığı maddî ve manevî katkılar, onun varlıklar hiyerarşisinde en üstün (eşref-i mahlûk) noktaya ulaşmasını sağlar (Yavuz, 1983, s. 46; Özbek, 1996, s. 49).

Aile ile din arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmacılar, bu iki müessese arasında derin bağların olduğu hususunda birleşmişlerdir. Ailede verilen din eğitiminin çocuğu derinden etkilemesi, ailenin aynı zamanda dinî değerler ve ilişkiler açısından bir model teşkil etmesinden kaynaklanmaktadır (Öcal, 1991, s. 75-76; Yavuz, 1983, s. 155-156). Çünkü çocuğun gerek zihniyet yönünden, gerekse psikolojik ve ahlâki yönden tutarlı ve dengeli kişilik yapısının ortaya çıkışında, dinî inanç ve yaşayışın önemi inkâr edilemez (Yavuzer, 2016, s. 132; Armaner, 1989, s. 76; Hökelekli, 1998, s. 187-188).

Dinî inanç ve tutumların teşekkülüne ilişkin yapılan araştırma ve gözlemler, özellikle ilk çocukluk dönemindeki aile ilişkilerinin en etkili faktör olduğu hususunda birleşmektedir (Talip, 2006, s. 186). Böylece taklit ve özdeşleşme yoluyla başlayan dini yaşayış, çocuğun çevresinin dinî havasına ve bireysel kabiliyetine göre yavaş yavaş gelişip derinleşerek onun dinî kişiliğine mal olur (Hökelekli, 1998, s. 255).

Kur'an'ın en genel ifadesiyle eğitim; “önceden belirlenmiş kurallar vasıtasıyla, kendi iradesi ile pasif güçleri ortaya çıkarma, davranış oluşturma, davranış kazandırma, davranış geliştirme ve bunların sonucunda işi en güzel şekilde yapma olgusudur” (Dodurgalı, 1996, 42). Kur'an-ı Kerim, çocukların hiçbir şey bilmeden dünyaya geldiklerini vurgulayarak; iyi-kötü, hayır-şer gibi her şeyi sonradan öğrendiklerini belirtir (Nahl 16/78). Bu hususa dikkat çeken Hz. Peygamber; “Her çocuk İslâm fitratı üzere doğar. Bu hal konuşma haline kadar devam eder. Onu ebeveyni yahudi, hıristiyan, müşrik veya mecusi yapar” (Buhârî, “Cenâiz”, 78; Müslim, “Kader”, 23, 25) buyurmaktadır. Hadisin içeriğinden insanın yaratılış yönüyle, iyi ve güzele yönelmeye elverişli olduğu anlaşılmakta ve bunun yanında, din eğitiminde en etkin faktörün aile olduğu vurgulanmaktadır (Konuk, 1994, s. 24).

Ailenin bu sorumluluğunu; “Çocuklarınıza ikram edin ve terbiyelerini güzel yapın” (İbn Mâce, “Edep”, 3) uyarısıyla vurgulayan Hz. Peygamber, çocuğun yalnızca maddî ihtiyaçlarının karşılanmasının değil, aynı zamanda manevî ihtiyaçlarının da doyuma ulaştırılması gerekliliğine dikkat çekmiştir. Dolayısıyla çocuk gerek bilgi ve görgü, gerekse alışkanlık olarak her ne elde ederse bunu ilk çevresi olan ailesinden ve onun değerlerinden almaktadır. Bu noktadan hareketle ailenin sorumluluğunun sadece dünyevi değil, aynı zamanda uhrevî olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade edilmiştir: “Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun...” (Tahrim 66/6). Âyette emredilen “ateşten koruma” vurgusunun gerçekleşmesi ancak eğitim-öğretimle mümkündür. Ebeveynler, çocuklarını Allah'ın farz kıldığı şeylere uyma, yasakladığı şeylerden kaçınma hususunda uyararak, bu konudaki eğitim ve öğretimlerine önem vermelidir. Şüphesiz bu vazife, aile büyüklerinin en temel dinî sorumluluğudur (Râzî, 1985, c. XV, s. 46; İbn Kesir, 1997, c. IV, s. 417; Mevdûdî, 1989, c. VI, s. 364; Yazır, 1935, c. VI, s. 5122-5123).

İslâm düşünürlerinden İmam-ı Gazâlî (öl: 505/1111) de ailenin çocuk eğitimindeki önemini şöyle vurgulamıştır: “...Çocuk anne ve babanın yanında ilâhî bir emanettir. Onun kalbi sâfi bir cevherdir. Kendisine iyilik telkin edilir ve iyi işler yaptırılırsa, çocuk iyi insan olarak yetişir; dünya ve ahirette saadete ulaşır. Onun böyle yetiştiren anne-baba, muallim ve mürebbi de sevapta ona ortak olur...” (Gazâlî, 1986, c. VIII, s. 1474).

Bütün bu değerlendirmeler yönüyle, çocuğun yüce bir yaratıcıyla kurduğu ilişki çerçevesinde hayata yüklediği anlam, onun hem kendisiyle barışık olmasını hem de diğer varlıklarla sağlıklı ilişkiler geliştirmesini sağlayacaktır. Bu doğrultuda çocuğun, yapısı ve gelişimsel özelliklerinin göz önünde bulundurulması, din eğitiminin hem teorik

hem de pratik alanda etkinliğini sağlayacaktır.

A) Çocukluk Dönemleri ve Özellikleri

İnsan hayatı birbirinde farklı; biyolojik, zihinsel, psikolojik ve sosyolojik özelliklere sahip dönemlere ayrılır. Her bir dönem bir öncekinden farklı özelliklere sahiptir. Bu sebeple İslâm eğitimcileri, insan hayatını genel olarak; çocukluk (tufûliyye), gençlik (şehâbet), olgunluk (kühûlet) ve yaşlılık (şeyhûhet) olmak üzere dört safhada ele alırlar (Mubârekfûrî, ty., c. VI, s. 624). Ancak insanın gelişim sürecindeki bu dönemler; her çocuğun yaşadığı sosyal, kültürel ve ekonomik koşul farklılıkları nedeniyle kesin yaş çizgileriyle birbirinden ayırmayı mümkün kılmamaktadır (Baymur, 1952, s. 57; Armaner, 1989, s. 80).

Öncelikle çocuğa sağlıklı ve etkili bir din eğitimi verebilmek için, onun fiziksel, psiko-sosyal, duyuşsal ve zihinsel gelişim alanlarının yanında, dinî gelişim özelliklerinin de göz önüne alınması son derece önemlidir (Köylü, Kılavuz, Oruç, Dam ve Gündüz, 2015, s. 96). Nitekim çocuğun din eğitimindeki başarısı, onun gelişim evrelerindeki beklentilerinin, nitelik ve niceliğinin bilinmesiyle doğru orantılıdır (Konuk, 1994, s. 20).

Başka bir ifadeyle çocuğun duygularını anlamaya çalışmadan, tabii gelişim seyri hakkında bilgi edinmeden verilecek eğitim, gereken ilgiyi görmeyeceği gibi, beklenen etkiyi de göstermeyecektir. Bu sebeple, din eğitimi verecek olan ebeveyn ve eğitimciler çocuğun gelişim basamaklarının hangisinde bulunduğu ve ne tür dini deneyimlere hazır bulunduğunu öğrenirken, onun bireysel farklılıklarını da keşfetmeye çalışmalı ve bu doğrultuda eğitim metodunu belirlemelidir.

Çocuğun gelişimini daha kolay inceleyebilmek ve daha sistematik çalışmalar yapabilmek amacıyla psikologlar ve pedagoglar, çocukların ortak eğilim ve davranış kalıplarını göz önünde bulundurarak, çocukluk evrelerini belirli bölümlere ayırmışlardır. Genel olarak kabul edilen çocukluk dönemi gelişim evrelerini; doğum öncesi evre, bebeklik evresi (sabilik), ilk çocukluk evresi (ğulam), son çocukluk evresi (yaff'i) ve ilk ergenlik evresi (hazver) olarak sıralamışlardır (Dodurgalı, 1996, s. 189; Selçuk, 1990, s. 14; Yavuzer, 2016, s. 26; Jacguin, 1976, s. 49; Peker, 1993, s. 101).

a. Doğum Öncesi Evre

Genel olarak çocuk eğitimi doğumla başlatılırken, son zamanlarda çocuğun gelişimi ile ilgili yapılan çalışmalarda, doğum sonrası gelişimi etkilemesi yönüyle doğum öncesi döneme de dikkat çekilmiştir (Yavuzer, 2016, s. 25). Çünkü çocuğun maddî ve manevî gelişiminde, onu dünyaya getiren ilk hücre önemli bir etkiye sahiptir (Dodurgalı, 1996, s. 145; Tarhan, 2015, s. 35). Bu sebeple çocuğun eğitiminde ilk merhaleyi eş seçimi ile başlatmak mümkündür.³

³ Anne-baba dindarlığının çocuklar üzerindeki etkisi üzerine yapılan bir araştırmada, özellikle dindar anne-

Evlilik, toplum hayatının zaruri kıldığı medenî bir akit ve sosyal bir kurumdur. Evlilik kurumu devam ettiği müddetçe toplumun geleceği güven altındadır. Bu prensiplere dikkat çeken İslâm, sağlıklı bir cemiyet hayatı ve mutlu aile yuvaları oluşturmak için evlilik öncesinde, evlenen şahıslar hakkında din farkı, kefaet, muharremât, velâyet⁴ gibi uygulamalar ile gerçekleşecek olan evliliğin kısa süreli olmasını önleyici tedbirler almıştır (Karaman, 2005, s. 299).

Bunun temel nedeni; nesillerin, sağlam ve sürdürülebilir değerler üzerine inşa olmuş aile yuvası içinde yetişmelerini sağlamaktır. Bu sebeple çocuğun eğitimi ile ilgili tedbirlerin daha nikâh öncesinde, evlenmeye karar verilirken alınmaya başlanması gerekmektedir (Bayraktar, 1994, s. 111). Bu nokta Hz. Peygamber (sav)’in temel hadis kaynaklarının çoğunda yer almış olan şu tespiti önemlidir: “Bir kadınla, dört özelliğinden dolayı evlenilir: Zenginliği, asaleti, güzelliği ve dindarlığı için. Eli toprak olasıca! Sen dindar olanı tercih et.” (Buhârî, “Nikâh”, 16; Müslim, “Radâ”, 53; Tirmizî, “Nikâh”, 4) Dindarlığın⁵ öne çıkması (Akdoğan, 2002, s. 165; Karaman, 2000, s. 132), uyumlu, birlik-beraberliğin sağlandığı mutlu ve sağlam bir aile temelinin oluşturulması ve sağlıklı nesiller yetiştirilmesinin yanında, hem dünya hem de ahiret saadetinin elde edilmesine vesile olmasındandır (Aynî, ty.; c.XX, s. 86).

Hz. Peygamber’in eş seçiminde dindarlığa ve ahlâka vurgu yapmasının en önemli sebeplerinden biride genetik yatkınlıktır. Çünkü kalıtım, zekayı, kişilik yapısını ve davranışları etkilemektedir (Bayraktar, 1989, s. 129-132; Dodurgalı, 1996, s. 147).

Konuya işaret eden bir âyette; “Rabbinin izniyle güzel memleketin bitkisi güzel çıkar; kötü olandan ise faydasız bitkiden başka bir şey çıkmaz...” (A’raf 7/58). Bu âyeti kalıtım, eğitim ve helâl gıdanın, çocuğun gelişimindeki etkisi açısından ele alıp irdelemek mümkündür. Haram lokmanın insan karakterini etkileyeceği inancını benimseyen İslâm eğitimi, anne ve babanın çocuklarını helâl lokma ile büyütmeleri gerektiğine vurgu yapar. Bu sebeple Hz. Peygamber, çocuğun iki yaşına kadar emdiği sütün karakterine tesir edeceğini vurgulayarak, çocuğa süt veren öz annesi veya sütannesi olan kişinin sosyo-kültürel ve dinî yeterliliğine dikkat çekmiştir (Acluni, ty. c. I, s. 341).

nin, ailede dini hayatı canlı tutmada ve çocukların dindar yetişmesinde önemli bir etken olduğu; yüzdeler olarak 33.3 oranında babanın etkisinin karşısında annede bu oranın 64.3’e ulaştığı tespit edilmiştir (Sağlam, 2006, s. 170).

4 Kefaet: Evlenecek eşler arasında dinî, ekonomik ve sosyal konum bakımından denkliği anlatan fıkıh terimidir (Aktan, 2002, c. XXV, s. 166).; Muharremât: Evlenilmesi haram olan kadınlar anlamında kullanılan fıkıh terimidir (Atar, 2006, c. XXXI, s. 6).; Velayet: Hukukî yetki anlamında kullanılan fıkıh terimidir (Apaydın, 2013, c. XXXXIII, s. 15).

5 Bu konuda yapılan alan çalışmasında dikkat çeken husus, kadınlardan hiçbirinin, eş seçiminde zenginliği ilk şart olarak görmemeleri, erkeklerden de sadece %0.6’sının bu yönde kanaat belirtmiş olmalarıdır. Güzellik konusunda da kadınların tercih oranı %0.6, erkeklerin %1.9’dur. Buna mukabil ahlâk ve dindarlığı tercih edenler, kadınlarda %64.4, erkeklerde %66.5 oranında oldukça yüksektir. Mersin’de yapılan bir araştırmada, deneklerin erkek-kadın ortalama olarak %41’i dine bağlılık, %19’u bilgi ve görgülü olmak, % 17’si zenginlik, soyluluk, güzellik ve yakışıklılık seçeneklerini işaretledikleri belirtilmiştir. Erzurum’da gerçekleştirilen bir araştırmada ise deneklerin %47’si güzel ahlâk ve namus, %17.3’ ü zenginlik, %17’si iyi bir iş, %9.7’si dindarlık, %9’u da güzellik seçeneklerini işaretlemişlerdir. Güzeli ahlâk ve namusun dinle irtibatı dikkate alındığında %55 civarında ahlâk, din, namus mefhumlarının bağlayıcı olduğu görülecektir (Yatkin, 2010, s. 53).

İslâm eğitiminin doğum öncesi ve sonrasında devam eden ve Batı eğitim sistemlerinde bulunmayan en önemli ilkelerinden biri de “dua”dır. Dua, ebeveynin bütün maddî ve manevî tedbirleri aldıktan sonra yüce yaratıcıya sığınarak, O’nun yardımını ve müdahalesini talep etmesidir (Kasas 28/56; Yûsuf 12/103). Kur’an’da Hz. Nuh’un bütün gayret ve çabalarının, inkâr eden evladına hakikati öğretme ve kabul ettirmeye yetmediği ifade edilir (Hûd 11/ 42-43). Eğitimin bu noktasında, peygamberler bile âciz kalmakta ve onun için duaya başvurarak; ilâhî müdahaleyi istemektedirler (Bayraklı, 1989, s. 186-189). Söz konusu metodu birçok peygamberin hayatında görmekteyiz (Bakara 2/ 128-129; Âl-i İmran 3/35, 38; A’raf 7/189; Meryem 19/4-6; Enbiya 21/89-90; Sâffat 37/99-101).

Eğitimin dua boyutu hem doğumdan önce hem de doğumdan sonra işlevini sürdürmektedir. Hz. İbrahim’in oğlu İsmail’le birlikte Kâbe’nin temellerini yükseltirken beraber yapmış oldukları duada, kendi soyundan gelenlerin iyi yetişmeleri ve doğru eğitim almaları hususunda Allah’a yalvardığı görülmektedir (Bakara 2/128-129).

b. Bebeklik Evresi (Sabîlik)

Bu dönem, doğumdan başlayıp süttten ayırma zamanına (0-2) kadar geçen iki yıllık bir zaman dilimini kapsar (Bakara 2/233). Bu evrede çocuğun fiziksel hareketleri tamamen olgunlaşmamış olmasına rağmen, duyularını kullanarak bazı alışkanlıklar kazanmaya çalıştığını gözlemek mümkündür. Bunun için bu dönemi Piaget “duyusal-devinimsel işlem dönemi” olarak nitelemiştir (Karaköse, 2013, s. 70). Bu süreçte bebek, en âciz ve yoksun dönemini yaşamasına rağmen, gizli birçok yeteneklere de sahiptir. Bebek, beslenme ve güvenlik ihtiyaçlarının giderilmesinde ailesine ve yakınlarına ihtiyaç duyar. Bu evrede bebeğin fizyolojik büyümesine paralel olarak, zihinsel, duygusal ve psikik fonksiyonları da gelişmektedir (Armaner, 1989, s.79-81).

Geldiği dünya ile ilgili hiçbir tecrübesi olmadan doğan bebek, işittiği ve gördüğü şeylerden zihnen ve ruhen etkilenmektedir. Böylece şuur altı olumlu veya olumsuz uyarıcılar tarafından beslenmektedir. Bebeklik döneminin başlangıcından önce ve sonra uygulanması gereken din eğitimi faaliyetlerinde, peygamberlerin uygulamaları göz önünde bulundurulması önemlidir.

İslâm kültüründe doğumdan hemen sonra bebeğe ilk tatbik edilen uygulama, sağ kulağına ezan, sol kulağına kâmet okunmasıdır. Nitekim Hz. Peygamber’in torunu Hz. Hasan doğduğunda kulağına ezan okuduğu kayıtlarda sabittir (Ebû Dâvud, “Edep”, 107, 114, 116). Dünyaya gözlerini açan çocuğun duyacağı ilk sözlerin, Allah’ın büyüklük ve yüceliğini anlatan kelimeler ve İslâm’a girişin anahtarı olan kelime-i şehâdet olması, bir bakıma İslâm esaslarının telkini sayılır. Başka bir ifadeyle doğumun hemen sonrasında, ismi dahi söylenmeden okunan ezan ve kâmet, “Elest Bezmi”⁶ ile çocuğun şuur altına yerleştirilen inanç duygusunu harekete geçirerek, Allah’a verdiği

6 Allah’la yaratılışları sırasında insanlar arasında yapıldığı kabul edilen sözleşme için kullanılan bir tabir (Yavuz, 1992, c. VI, 106).

sözde sadık olmasını hatırlatma faaliyetidir (Cevziyye, 2014, s. 44; Ulvân, 1981, c. I, s. 80; Bayraklı, 2005, s. 181).

Hız. Peygamber doğumdan sonra çocukların ilk gıdasının tahnikle⁷ verilmesine özen göstermiş, bu uygulamayı sadece kendi torunları için değil, genel bir ilke olarak bütün Müslüman çocuklara uygulanmasını tavsiye etmiştir. Nitekim Hız. Âişe yeni doğan bebeklerin Resûl-i Ekrem'e getirildiğini, onun hayır ve bereket duasında bulunduğunu, isimlerini koyduğunu ve tahnik yaptığını anlatmaktadır (Müslim, "Tahâret", 101, "Âdâb", 27; Ebû Dâvud, "Edep", 116).

Bedreddin el-Aynî'ye (öl: 855/1451) göre hurma ile tahnik yapma çocuğun inançlı olmasını sağlama ve Allah'tan lütuf beklentisi içinde olma düşüncesine dayanmaktadır. Tahnik uygulamasıyla çocuğun ruh ve beden açısından sağlıklı olması hedeflenmekte, salih bir kul tarafından karakter eğitiminin ilk adımı atılan çocuğun midesine de ilk defa helâl ve tatlı bir besinin girmesi arzulanmaktadır (Aynî, ty. 83- 85; Ulvân, 1981, c. I, s. 81).

Bu dönemde çocuğun sağlıklı beslenmesinde en önemli uygulamalardan biri de süt emzirme safhasıdır. Anne sütünün gerek bedensel gerekse ruhsal olarak sayılamayacak kadar çok faydası vardır. Anne ile çocuk arasındaki emzirme ile gelişen hissi ilişkilerin canlılığı, fitri bir duygu olan anne sevgisi ve şefkati, çocuğun hem maddî hem de manevî yönünün sağlıklı gelişmesinde temel etkidir. Bundan dolayı insanın var olmasından beri anne sütü, çocuk beslenmesinin ve gelişiminin en temel ve en önemli kaynağı olmuş, bundan yoksun olmak da pek çok problemi beraberinde getirmiştir (Dodurgalı, 1996, s. 200).

Bu evrede bebeğe kendi annesinin sütü verebileceği gibi başka bir kadının sütüyle de beslenmesi mümkündür. Hız. peygamber, sütün maddî ve manevî etkisinden dolayı süt akrabalığına (mahremiyet) sebebiyet vermesi nedeniyle sütanne seçilecek kişiye dikkat çekerek "Alınan sütte benzeme hâsıl olur", "Emzirilen süt, çocukların tabiat ve karakterini değiştirir" (İbn Hacer, 1973, c. II, s. 79; Müttaki, 1985, c. VI., s. 270) hadisleri de sütün tabiat ve karakter değişimine olan etkisine dikkat çekmektedir.

Bu dönemde ebeveynin en önemli görevlerinden biri de, hayatı boyunca çocuğun ayrılmaz bir parçası olan, çocuğun kişiliği ve yaşayışı üzerinde derin ve kapsamlı etkileri olan ismin koyulmasıdır. Hatta isim, ölüm sonrasında dahi kişinin ayrılmaz parçasıdır. Hız. Peygamber'in belirttiğine göre, kıyamet gününde insanlar kendi isimleri ve babalarının isimleriyle çağırılacaktır. Dolayısıyla çocuğa isim koyulurken, ismin manasının güzel ve anlamlı olması önem arzeder.⁸ Ayrıca çocuğun alay ve eğlence

7 Tahnik: Hurma, bal vb. tatlı bir yiyeceğin ağızda yumuşatılarak yeni doğmuş olan çocuğun damağına sürülmesine denir (Aynî, ty., s. 83; Cevziyye, 2014, s. 47).

8 Çocuklara verilen isimlerin Kur'an-ı Kerim'de geçen veya Arapça kelimelerden olması, bir zorunluluk olmadığı gibi, anlam bütünlüğü kazanmamış ya da iyi anlam taşımayan kelimeleri sırf Kur'an-ı Kerim'de geçiyor diye isim olarak kullanmak, son derece hatalı bir tutumdur. Ülkemizde, maalesef özellikle son zamanlarda bilinçsizce böyle bir tutum izlenmektedir. Bu çerçevede, ismin anlamına bakmaksızın sırf Kur'an-ı Kerim'de bir şekilde

konusu olmasına sebep olacak, uğursuzluk, çirkinlik ve kabalık ifade eden isim ve nitelendirmelerden uzak durmak, çocuğun şahsiyet ve kişiliğinin zedelenmesini engelleyecektir (Yörükoğlu, 1991, s. 182).

Çocuğun dünyaya geldiği ilk günlerde, yukarıda ifade edilen Kur'an'ın tavsiyeleri ve Hz. Peygamber'in uygulamaları ile din eğitim faaliyeti başlatılmış olmaktadır. Ebeveynlerin çocukla olan ilişkileri, davranış tarzları ve çocuğa karşı ilgileri eğitim faaliyetinin ilk basamaklarıdır.

c. İlk Çocukluk Evresi (Ğulam)

Bu dönem, çocuğun süttan kesilme ile başlayıp, yedi yaşına kadar devam eden zaman dilimini kapsayan (3-7) biyolojik, duygusal ve bilişsel olarak en hızlı geliştiği dönemdir. Bu nedenle çocukluk dönemi, bireyin hayatının temellerini oluşturması ve karakterinin şekillendiği zaman dilimi olması bakımından oldukça önemlidir. Birey, kendini yetişkin hayatına hazırlayıcı davranışları büyük ölçüde küçük yaşlarda öğrenir ve bu öğrenme onda derin izler bırakır (Köylü, 2004, s. 137).

Çocukluk çağının ilk yıllarında, ebeveyn tarafından yerine getirilmesi gereken faaliyetin hangi yaşlardan itibaren başlaması konusunda kesin bir sınır olmasa da Hz. Peygamber'in uygulamalarına baktığımızda çocuğun konuşulanı anlama ve anladığını anlatma kabiliyetine ulaşma seviyesi din eğitiminin başlama aşaması olduğu söylenebilir. Hz. Peygamber konuşmaya başlamış olan bir çocuk kendine getirildiğinde hemen ona tevhit inancını vurgulayan İsrâ sûresi 111. ayetini⁹ yedi kez okutarak ezberlettiği bilinmektedir (Abdurrezzak, 1970, c. IV, s. 334). Ayrıca Hz. Peygamberin çocuklarınıza ilk öğrettiğiniz kelime "Lâ ilâhe illallah olsun" tavsiyesi hem öğretmenler hem de ebeveynler açısından, 3-4 yaşlarının eğitim açısından önemli zaman dilimleri olduğunu ortaya koymaktadır (Abdurrezzak, 1970, c. IV, s. 334; Yavuz, 1983, s. 41).

Çocuğun, iki buçuk-üç yaş civarında, ilgi ve merak duygusunun verdiği hareketlilikle her şey hakkında sorular sormaya başlaması bu dönemin, "soru çağı" olarak nitelendirilmesini sağlamıştır (Cihandide, 2014, s. 64). Bu dönemde çocuğun soyut kavramları (Allah, melek, ölüm, ahiret vb.) kendi düşünce yapısına uygun olarak, somut ifade ve kavramlarla dile getirmeye çalıştığı görülmektedir (Goldman, 1971, s. 30). Ebeveyn olarak bu sorulara vereceğimiz cevaplar çocuğu psikolojik açıdan rahatla-

geçtiği için, "Aleyna" (üstümüze), "Minal/Minel" (-den, -dan) gibi anlamı olmayan veya Yevmiddin (din/hesap günü), Yenhar (kurban kes) gibi ilgisiz ve kişide olmaya elverişsiz sözcüklerden adlar vermektedirler. Çocuklara isim koyarken, dikkat edilecek en önemli husus, güzel ve anlamlı olmasıdır (Çelik, 2005, s.77-78). Hz. Peygamber, çocuğun güzel isim sahibi olma hakkını şöyle vurgular: "Çocuğun babası üzerindeki haklarından biri, ismini ve edebini güzel yapmasıdır."(Süyüti, Beyrut 1391, c. XI, s. 538, 2489; Heysemî, Beyrut 1967, c. VIII, s. 479); "Siz, kıyamet gününde, kendi isimleriniz ve babalarınızın isimleriyle çağırılacaksınız. Öyleyse, isimlerinizi güzel yapın." (Ebu Dâvud, "Edep", 70); "Allah'ın en ziyade sevdiği isimler, Abdullah ve Abdurrahman'dır" (Buhâri, "Edep", 105; Müslim, "Edep", 2).

9 "Çocuk edinmeyen, hakimiyette ortağı bulunmayan, âcizlikten ötürü bir dosta da ihtiyacı olmayan Allah'a hamd olsun de ve tekbir getirerek O'nun şanını yücelt!"

tabileceği gibi, ruhsal karmaşa yaşamasına da neden olabilir (Hunter, 1956, s. 80). Bu sebeple sorulan soruları eleştirmeden, sade bir dil kullanarak, somut örneklerle sorular cevaplandırılmalıdır.

Çocuğun bu dönemde başlayan sevgi, bağlanma ve güven duygusu ilk gelişen duygulardır. Bu duyguların anne-babadan yaratana doğru olan gelişim sürecinde, çocukta kendisine güvenip inanabileceği Allah arayışı başlayacaktır. Şüphe yok ki çocuğun bu ihtiyacı Allah'ı anlatma ve tanıtırma açısından din eğitimcisine büyük imkânlar sunar (Cihandide, 2014, s. 65; Yavuz, 1994, s. 122-123; Ayhan, 1986, s. 293).

Özellikle dinin özünde yer alan "Allah inancı" na temel oluştururken, Allah'ın, seven ve merhamet eden, bizi koruyucu özelliklerinden bahsedilmeli, doğru ve kalıcı bilgilerle, olumlu bir Allah imajı geliştirilmeli ve böylece, çocuğun O'na sevgiyle bağlanması ve güven duyması sağlanmalıdır. Zihinsel ve dil gelişimi de göz önünde bulundurularak ezberlettirilecek kısa dua ve âyetlerle çocuğa Allah'ın varlığı hissettirilmeli ve çocuğun yaratıcıyla iletişim kurması teşvik edilmelidir. Bunun için bu yaş gurubunda bütün dinî bilgiler ve kavramlar, zihinsel ve entelektüel temelden ziyade sevgi esasına dayandırılarak öğretilmeye çalışılmalıdır (Lee, 1998, s. 170-171).

Bununla birlikte, din dilinde bir takım benzetmeler, kıssalar ve pek çok soyut kavram olduğundan dinî alanda konuşma ya da bir şeyler kazandırma pek kolay olmamaktadır. Din dilini harfi harfine kullanmak, istenmeyen sonuçlara götürebileceği için çocukların ruh dünyasına daha uygun olacak basit bir dil kullanmak gerekir (Goldman, 1971, s. 31-34). Örnek alınması açısından, başka ideal karakterlerin hayat hikâyelerinin sade bir dille anlatılması da çocuğun duygu ve düşünce dünyasında, çeşitlilik ve kalıcılığa katkıda bulunacaktır.

Soruların odaklandığı bir diğer konu, büyüklerin yaptığı ibadetlerdir. Bu dönemde çocuk özdeşleşmeyle, çevresindekilerin duygu, düşünce ve davranışlarını taklit etmeye başlar ve böylece dinî değerler de ailede temsil edildiği şekliyle çocuğun dünyasında yerini almaya başlar (Apaydın, 2001, s. 327; Ayhan, 1986, s. 311, 317). Ebeveyn tarafından gerek ibadetlerin yerine getirilmesi, gerekse ahlâki kurallara uygun davranışların sergilenmesi, ilk çocukluk döneminde son derece önemlidir. Özellikle üç ve dört yaşlarındaki çocuklar için dinî atmosfer temel bir öneme sahiptir. İnanç ebeveyn tarafından yaşandığında, çocuklar kendilerine söylenen şeylerin gerçekçi ve samimi olduğunu hisseder (Lefebvre ve Perin, 1963, s. 26).

Bu sebeple dinin ibadet ve ahlâk anlayışı çok kısa ve basit cümlelerle, çocuğun anlayabileceği düzeyde anlatılırken, çocuğun soru sormasını sağlayacak ortam hazırlanmalıdır. Ahlâki bilincin merkezi sayılan vicdanın, ilk gelişim basamağı kabul edilen bu dönemde 2-3 yaşlarında ortaya çıkan utanma duygusu ile 3-6 yaşlarında beliren suçluluk duygusu doğru bir şekilde yönlendirilmeli (Bilgili, 2005, s. 52), vicdanın gelişimi engellenmeden sağlıklı bir biçimde desteklenmelidir.

Okul öncesi ve okulun ilk yıllarında çocukların düşüncelerini açık bir şekilde sınır-layan çeşitli zihinsel ayrımlardan birisi, çocuksu düşüncenin benmerkezci tabiatıdır. Çocuğun dünyası kendi etrafında merkezileşmiştir (Goldman, 1971, s. 27). Benmerkezci bir yapıya sahip olan çocuğun bu tutumu, tabii olduğu için fazla eleştirilmemeli, özerklik duyguları ve hürriyete kaçış davranışları desteklenirken, itaat duyguları da aşılaraq denge sağlanmalı (Dodurgalı, 1996, s. 21), aktarılmak istenen bilgiler çocuk merkezli bir yaklaşım içinde sunulmalıdır.

Özellikle bu dönemde oyun, çocuk için çok önemli ve anlamlı bir ihtiyaçtır. Yetişkin için çalışma ne ifade ediyorsa, çocuk için de oyun o kadar ciddi ve önemli bir uğraştır. Bununla birlikte oyun, bir gelişim vasıtası ve önemli bir öğrenme durumudur (Elkind, 1980, s. 284, 288). Bu sebeple, çocuk için değer ifade eden oyunlara zaman zaman iştirak ederek ilişkiler güçlendirilmeli, çocuk daha yakından tanınmaya çalışılmalı ve bu etkinlikler içinde bir takım dinî, ahlâkî ve sosyal içerikli mesajlar verilerek, çocuk eğitilmelidir.

d. Son Çocukluk Evresi (Yafi'i)

Bu evre “Okul Çağı” veya “Temel Eğitim Çağı” olarak adlandırılan 6-12 yaş aralığını ifade etmektedir (Öcal, 1991, s.63). Bu evre, çocuğun aile ortamından çıkıp, sosyal çevreye karıştığı evredir. Çocuğun okul vasıtasıyla daha geniş bir sosyal çevreye açıldığı, belli mantıksal yapıları inceleyebilecek zihinsel gelişimin gerçekleştiği, buna bağlı olarak sorgulamanın arttığı, ahlâkî gelişimin aklileştiği, Allah inancının soyutlaşmaya başladığı ve artık ibadet uygulamalarının başlatılabileceği bir dönemdir (Yavuz, 1992, s. 23; Aydın, 2002, s. 40).

Bu çağdaki çocukların özellikle dua ve ibadet konularına karşı ilgileri yüksektir. Çocuklar, ibadet eden izlemekten hoşlanırlar, onları taklit ederek, onlar gibi dua ve ibadet etme denemelerine girişirler (Selçuk, 1996, s. 99). Nitekim araştırmalar da dinin taklit ve tekrarlarla öğrenilebilecek yanlarının 7-9 yaşlarında kolaylıkla işlenebileceğini ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber (sav) de, bu yaştaki çocukların bazı dinî kavramları ve ibadetleri öğrenebilecek düzeye geldiğine dikkat çekerek “Çocuklarınız yedi yaşına geldikleri zaman onlara namaz kılmayı öğretin” (Ebu Davûd, “Salât”, 25; Tirmizî, “Mevakit”, 182) buyurmaktadır. Hz. Peygamber’in bu hadisinde, dinî eğitimin bu yaşlarda namaz eğitimi üzerine inşa edilmesi gerekliliği açıkça beyan edilmektedir. Bu süreçte uygulanacak yöntem ise, her çocuğun kendi güç ve kabiliyeti göz önünde bulundurularak tayin edilmelidir (Sağlam, 2003, s. 202; Bilgin, 2003, s. 163).

Çocuğun ibadetlere alıştırılması açısından oldukça ilgi ve sabır isteyen bu dönemde, katı ve baskıcı yöntemlerden, çocuğun dinden soğumasına neden olabileceği için uzak durulmalı ve onun henüz dinî bir sorumluluk taşımadığı unutulmamalıdır (Özdemir, 2002, s. 121). Yapılması gereken, çocuğun toplu ibadetlere katılmasını sağlayarak dinî merasimlerin yarattığı coşkuyu ve manevi havayı bizzat tecrübe etmesini sağlayarak, çocuğun ilgisini dine çekmek ve böylece ibadetleri yapmaya motive etmektir.

Hız. Peygamber döneminde, oruç tutmaya gücü yeten çocukların teşvik edilmesi ve iftara doğru, açlığa tahammül edebilmeleri için çeşitli eğlencelerin tertip edilmesi, bu konuda dikkate değer örneklerdendir (Buhârî, “İdeyn”, 16, “Cenâiz”, 9, “Savm”, 47; Müslim, “Hac”, 409, “Siyam”, 136).

Bu dönemde; çocuk zihinsel açıdan belli mantıksal yapılara ve somut düşünceye sahiptir. Okul öncesinde, “iyi”nin neden iyi olduğunu anlayamayan çocuğun ahlâkî yapısı da mantıksallığın artmasıyla daha bilinçli bir hal almaya başlar (Bilgili, 2005, s. 54). On yaşından sonra, yaş ve tecrübe arttıkça, çocuklar ilâhiyat konularına ilgi gösterirken zihinsel karışıklık yaşayabilirler. Örneğin çocuk Allah’ın her yer ve zamanda mevcut olduğunu anlamaya başlar. Ancak, çocukların tabii somut düşünce şekilleri bu inancı anlamayı zorlaştırır. Bu somut sınırlamalar çocuklar on üç yaşına gelinceye kadar devam eder (Goldman, 1971, s. 132). Yine de ilk çocukluğa nazaran bu dönemde, insan biçimindeki Allah tasavvuru daha gerçekçi bir şekil almıştır.

Son çocukluk evresinde, çocuk üzerinde etkili faktörlerden biri de okuldur. Okula başlamadan önce, anne ve babasını model olarak alan ve onların hareketlerini taklit eden çocuk, okula başladıktan sonra öğretmenini örnek almaya ve onun hareketlerini taklit etmeye başlar. Bu yüzden çocuk için rol model şahsiyetler, onun maddî ve manevî yönünün gelişmesinde önemli etkiye sahiptir.

e. İlk Ergenlik Dönemi (Havzer)

Bu son çocukluk dönemi 10-11 yaşlarında başlar ve ergenlikle son bulur. Çocukluğun ve gençliğe hazırlığın özelliklerini bir arada taşıyan bu döneme “ilk gençlik” veya “ilk ergenlik” (Bilgin-Selçuk, 1999, s. 81) denilmektedir. Bu dönem hem bedensel hem de psikolojik değişim ve gelişimin yaşandığı, çocukluktan yetişkinliğe doğru adım atma dönemidir. Bu dönemde kişi bir taraftan kendi özel gayretleriyle bir taraftan da çevredeki yetişkinlerin yardım ve rehberliğiyle kimlik oluşturma gayreti içindedir (Erden-Akman, s. 82; Dodurgalı, 1996, s. 252).

Bu yaştaki çocuk, biyolojik yönden de bir eşik atlama noktasında olmakla birlikte, bu çocuklardan hiçbir zamanyetişkin davranışı beklenmemelidir. Kendini ifade etme adına reddetme, itiraz etme, boy ölçüşme gibi tepkiler göstermeleri, fizikî evrende ve sosyal çevrede kendi yerini belirleme çabaları sıklıkla görülür. Her şeyi kaba kuvvetle, dıştan çözümlenmeye eğilimlidir (Bilgin-Selçuk, 1999, s. 81-82). Bu sebeple bu dönemde gerek aile gerekse eğitim çevresi iyi bir rehberlik görevi yüklenerek bu dönemin mümkün olduğunca sorunsuz geçirilmesi sağlanabilir.

Bu dönemde ilk ergenlik dönemindeki fizikî ve ruhî gelişmelere paralel olarak dinî gelişmede de bir canlanma söz konusudur. İlk çocukluk evresinde görülen, Allah’ı insana ait somut modellerle düşünme, bu dönemde yerini sembolik ve soyut bir anlayışa bırakır (Armaner, 1989, s. 86-87). Çünkü somut düşünce safhasından, soyut kavram ve konuların anlaşılacağı safhaya geçiş söz konusudur (Köylü vd., 2015, s.

58-59; Peker, 1993, s. 106).

Bu süreçte, çocuğun dinî gelişimine etki eden en önemli faktör ailedir. Özellikle aile bireylerinin dinî tutum ve davranışları çocuğun üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Ancak, çocuğun çevresinin genişlemesiyle anne ve babaya olan bağıllık azalır. Okula başladıktan sonrada öğretmen önemli bir otorite ve model olarak alınmaktadır (Peker, 1993, s. 104). Zira öğretmenin dinî tutum ve davranışları, dinle ilgili sözleri çocuğun dinî gelişimi açısından oldukça etkilidir. Ayrıca çocuğun sosyalleşmesiyle başlayan arkadaş ilişkileri, çocuğun davranışlarına yön veren önemli bir etkidir. Benzer davranış kalıplarını içeren rol modeller, çocuğa davranış kolaylığı sağladığı gibi eğitici bir fonksiyon da ifâ etmektedir.

İlk çocukluk evresindeki çocuk açısından oyuna ve taklide dayalı namaz alışkanlıkları bu dönemde bilinçli bir şekilde ele alınmalı, eğitimi gerektiği gibi yürütülmelidir. Bu çağda din eğitimi namaz merkezli geliştirilmelidir. Cemaatle kılınan cuma, bayram ve teravih namazları, çocuğun gönlünde uzun yıllar unutamayacağı güzel anılar olarak yer alır. Namaz eğitiminde özellikle dikkat edilecek husus, namaza karşı çocuğun ilgi ve sevgisini geliştirmektir (Dodurgalı, 1996, s. 241).

Namazın sonunda yapılan dua ile çocuğa Allah'a sığınma ve kendisini O'nun korumasına bırakma alışkanlığı kazandırılmalıdır (Konuk, 1994, s. 83). Çocuğa duasında anne-baba ve kardeşlerine yer vermesi hatırlatılmalı ve çocuktaki diğergâmlık ve paylaşma duygusu güçlendirilmeye çalışılmalıdır (Selçuk, 1991, s. 102).

Çocuğa bu evrede oruç ibadetini öğretme çalışmaları da başlatılmalıdır. Bu konuda öncelikle Ramazan ayının getirdiği psiko-sosyal ortam, din eğitimi açısından ebeveynlere geniş fırsatlar sunmaktadır. Öyle ki bu ay, çocuğun, paylaşma ve yardımlaşmanın önemini anlamasını sağlayacak; zekât, sadaka ve maddî yardımların yoğun yapıldığı bir aydır.

Bu dönemdeki dinî ve ahlâkî gelişmeler, bundan önceki çocukluk dönemlerindeki dinî ve ahlâkî temeller üzerine inşa olur. Bu değerlerin yeni sosyo-kültürel çevre tarafından desteklenmesi, çocuğun daha sonraki yıllarda güçlü dinî ve ahlâkî bir hayat yaşamasına katkı yapacaktır.

B. Ailenin Din Eğitimi Uygulayacağı Metotlar

Dinî düşünce, metodu ve özü bakımından diğer düşünce formlarından farklı değildir. Çocuğun dinî düşünce ve kavram gelişimi, zihinsel gelişimiyle tam bir paralellik göstermektedir (Konuk, 1994, s. 18). Dolayısıyla anne-baba, dinin duygu ve bilgi boyutunu birbirinden ayırmamalıdır. Bilgi olmadan inanç duygusu, duygu olmadan dinî bilgi iyi bir dinî yaşantı için yeterli değildir. Bu sebeple dinin duygu boyutu veya zihni boyutlarından birinin ihmali ya da yeterince geliştirilememesi din eğitiminde aksaklıklara sebep olacaktır.

Ailenin sözel ve model uygulamalarının, çocuklar tarafından anlaşılması ve benimsenmesini temin edebilmek için şu noktalara dikkat etmek gerekir (Öztürk, 1981, s. 206-210; Beecher, 1964, s. 10):

- a) Çocuklara verilecek dinî bilgilerin, onların bireysel ve sosyal ihtiyaçlarını karşılıyor olması,
- b) Dinî ve ahlâkî bilgilerin, İslâm'ın temel kaynaklarına dayanan doğru bilgiler olması,
- c) Ailedeki dinî bilgilendirmenin zamanı ve miktarının ihtiyaçlara ve kapasiteye göre seçilebiliyor olması.

Bunların gerçekleşebilmesi, din eğitiminin belirli ilke ve metodlar gözetilerek uygulanmasını gerekli kılmaktadır.

a. Sevgi

Din eğitiminin temel hareket noktası sevgiye dayalı etkileşim ve iletişimdir. Zira duygusal gelişimin temel unsurlarından biri olan sevgi, hem dinî duyguya kaynaklık etmekte, hem de bu duygunun gelişip olgunlaşmasını sağlamaktadır (Çamdibi, 2003, s. 19-21). Anne ve babalar çocuklarına din eğitimi verirken öncelikle onların kalplerine Allah ve Peygamber sevgisinin yerleştirilmesine özen göstermelidirler. Bu konuda Kur'an-ı Kerim iman ve sevgi birlikteliğine vurgu yaparak; "Allah, size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize güzel göstermiştir" (Hûcûrat 49/7) buyurmaktadır. Âyette Allah'a iman duygusunun sevgiyle irtibatı açıkça dile getirilmiştir. Bu sebeple ebeveynler çocuklara din eğitimi verirken onların doğalarında var olan Allah'ı sevme duygusunu ortaya çıkarma gayretinde olmalıdırlar.

Çocukta kendisine yardım edecek ve onu koruyacak bir kudret arayışı vardır. Bu noktada eğiticie düşen görev, Allah'a sığınma ihtiyacı içinde olan çocuğa Allah'ı, kendisine sığınılacak bir varlık olarak tanıtmaktır. Onun için ebeveyn, çocukları ile Allah arasındaki bağı sevgi çerçevesi içinde kurmalıdır. Çocuk, Allah'ı sevmeli; Allah'ın da kendisini sevdiğine inanmalıdır (Dodurgalı, 1996, s. 219).

Zira sevgi dolu bir kalple Allah'a yöneltilecek çocukların kendilerine güven duyguları gelişecektir. Onlar, Allah'ın her zaman kendilerini koruyacağına inanacaklardır. Bunaldıkları zamanlarda Allah'tan kaçmak yerine O'na sığınacaklardır. İşte bu duygu, çocuklara büyük bir rahatlık verecek ve onları huzura erdirecektir. Geleceğe ümit ve sevgi ile bakmalarını sağlayacaktır. Onları sağlam, dengeli ve tutarlı bir kişiliğe kavuşturacaktır" (Öcal, 1991, s. 84).

Bu konunun önemini vurgulayan bir bilimsel araştırmada; sevgi mahrumu çocukların beyin gelişiminin, kontrol grubuna göre % 20 daha geride olduğu belirlenmiştir (Tarhan, 2012, s. 22).

Sevgi, çocuğun duygusal gelişiminin yanında bedensel ve zihinsel gelişimi, olgunlaşması ve sağlıklı olabilmesi için de şarttır. Mukayeseli araştırmalar, süt verme esnasında sert ve haşın davranan, sevgi göstermeyen annelerin çocuklarının, sinirli, saldırgan ve uyumsuz olduklarını göstermiştir. Zihinsel ve duygusal gelişimin neredeyse tek kaynağı sayılabilecek sevginin, bekleğin ilk günlerinden başlatılıp, devamlı ve ölçülü bir şekilde olması gerekmektedir. Çünkü sevginin boşluğunu doldurabilecek ve onun yerine geçebilecek başka bir şey gösterilemez (Ay, 1993, s. 37).

Dolayısıyla sevgi insan için, özellikle de bebeklik ve çocukluk çağlarında önemli bir ruhi besindir. Bunun tabii olarak karşılanması gerekir. Bundan dolayı Allah insan fıtratına sevme ve sevilme kabiliyetini yerleştirmiş, düşünme, konuşma gibi pek çok kabiliyette olduğu gibi, onun gelişmesini de çevre şartlarına bırakmıştır. İnsandaki bu kabiliyet, çevreden göreceği sevgiyle gelişir ve kendisi de çevreye aynı şekilde karşılık verir. Bu hususu Hz. Peygamber, “Sevgi verasetle kazanılır” (Buhâri, 2005, s. 21) sözüyle en güzel şekilde ifade etmiştir.

Kur’an’da ebeveyn ve çocukları arasındaki diyaloglarda, sevgiyi vurgulayan ifade kalıpları kullanılmıştır. Bu hitaplar hep “Yavrucuğum, Oğulcuğum” şeklindedir (Hud 11/42; Yûsuf 12/5; Lokman 31/13, 16, 17; Sâffat 37/102, Yûsuf 12/4, 100; Meryem 19/42, 43, 44, 45). Ayrıca bazı âyetlerde çocuk kelimesi yerine göz bebeği anlamına gelen “kurratu’layn” tabirinin kullanılması (Kasas 28/9), Hz. Yûsuf’un kaybolması üzerine, Hz. Yâkup’un üzüntüsünden kör oluşu (Yusuf 12/84-86), küçük bir bebekken Nil nehrine atılmak zorunda kalan Hz. Mûsâ’nın annesinin durumunu anlatan âyetler (Tâhâ 20/40; Kasas 28/10-11), çocuk sevgisi için kayda değer örnekler arasında sayılabilir. Bu örnekler, anne-baba ile çocuk arasındaki diyalogun ve ilişkinin karşılıklı sevgi ve anlayış temeline oturtulması gereğine işaret etmektedir.

Alman eğitimci Günter Stachel çocukların din eğitiminde sevginin temel olduğunu ve aile fertleri arasındaki sevgide Allah’a ait izler bulunduğunu belirtmektedir. (Önder, 2013, s. 1292-1293). Çocuğun din eğitim ve öğretiminde baskıcı ceza yöntemlerinden ziyade sevgiye dayalı, çocuğun gelişimini destekleyen eğitim anlayışı benimsenmeli ve takip edilmelidir.

b. Dil ve Üslûp

İnsanların duygu ve düşüncelerini aktarmada en temel araç dildir. Karşılıklı konuşma esnasında ses tonunun iyi ayarlanması, uygun kelimelerin seçilmesi, konuşmada ölçülü, yatıştırıcı ve nazik bir dil kullanılması, duygu ve düşüncelerin başarılı aktarımında önemli rol oynamaktadır. Kur’an, sözün bu şekilde ifade edilmesine; ruhun huzur bulduğu, aklın ve dinin güzel gördüğü anlamına gelen “kavl-i maruf” (güzel söz) (Nisâ 4/5) derken, bunun dışındaki söz ve davranışlar için de “lehve’l-hadis” (boş söz) (Lokman 31/6) ifadesini kullanmıştır.

Din dilindeki çoğu kelimenin çocuklar tarafından anlaşılması zordur. Ölüm, kutsal-

lık, iyilik, günah, sevap gibi soyut kavramları anlamakta sıkıntı yaşayan çocuklar, genelde bu kavramları somut olarak düşünür ve algılamaya çalışır (Selçuk, 1991, s. 32). Bu algılamının yanlış düşüncelere dönüşmemesi için yapılması gereken ilk faaliyet, çocuklara uygun, sade ve anlaşılır bir din dili geliştirmektir (Selçuk, 1991, s. 35; Bilgin, 1995, s. 58).

Öte yandan kavramların da doğru bir şekilde öğretilmesi önemlidir. Zira kavramlar eğitim sisteminin temel taşlarıdır; iyi ve doğru oluşturulmadıkça, başka kavramlarla ilişkileri ve sınırları belirlenmediği sürece, eğitim sürecini ve özellikle din eğitimini sağlıklı olarak gerçekleştirmek mümkün görünmemektedir (Turgut, 1995, s. 11).

Konuyu somut bir örnekle açıklayacak olursak; besmele bizim günlük hayatımızın her safhasında, ibadetlerimizde, dualarımızda temel bir kavram veya ifadedir. Türkçe karşılığı genellikle “Rahman ve Rahim Olan Allah’ın adıyla” şeklinde verilmektedir. Çocuğa bu ifadedeki “Rahman” ve “Rahim” kelimelerinin Türkçe karşılıkları verilerek izah edilmelidir. Psikolog Ronald Goldman, çocukların dinî içerikli resim ve kutsal kitap hikâyelerini nasıl kavradıklarına dair araştırmasında; çocukta dinî düşüncenin gelişimini anlamada, dinî kavramların oluşumunu tanımanın merkezi bir öneme sahip olduğunu belirtmiştir (Karacoşkun, 2012, s. 115). Dolayısıyla masal ve öyküler eğitimde kullanılan önemli metinlerdir. Bu metinler kullanılarak çocukların ahlâkî, dinî değerleri daha iyi anlamaları, içselleştirmeleri sağlanabilmektedir (Bilgin, 1994, s. 51-54; Aydın, 2015, s. 384-387).

Şüphesiz hikâye ve masalların çocuğun dil gelişiminde ve sosyalleşmesinde, değer yarguları geliştirmesi ve toplumla bütünleşmelerinde ciddi katkıları vardır. Bunun yanında, hayata olumlu bakma, çevreye ve diğer kişilere saygılı olma, iyi-kötü, hak, adalet kavramlarını anlamlandırma, yalan, mertlik, dürüstlük gibi konularda çocukların duyuşsal, bilişsel, zihinsel ve psiko-sosyal gelişimlerine yardımcı olur (Kantarcıoğlu, 1991, s. 17; Gökşen, 2009, s. 22).

c. Model Sunma

İnsanoğlunun eğitim-öğretimi, doğduğu andan itibaren çevresinde gördüğü modelleri, belirli bir düzen içerisinde gözlemlemesi, taklit etmesi, benimsemesi, onunla özdeşleşmesi ve nihai olarak da kendisine mal etmesi gibi, art arda gelişen bir süreç sonucunda gerçekleşir (Oruç, 2014, s. 169). Bununla birlikte örnek davranışların benimsenmesinde, model şahsiyet ve söz konusu şahsiyetlerle olan duygusal bağlılık, öğrenme gelişiminde önemli bir etkidir. Çünkü çocuk için en önemli duygusal tecrübeler, onun sevdiği kişilerle olan bireysel ve sosyal ilişkileri sonucunda elde edilir. Çocuğun bu ilk ilişkileri, ona ilk güveni sağlayan anne, baba ve diğer aile üyeleri ile gerçekleşmektedir (Bayraktar, 1995, s. 133).

Çocuğun gelişmesi, hayata adapte olabilmesi ve çevresindeki bireylerle sağlıklı bir uyum içerisinde olabilmesi iyi örneklik ve rehberler eşliğinde mümkündür. Çocuk

öncelikle anne, baba ve kardeşlerle hayatı tanımaya başlar ve sahip olduğu değerlerin farkına varır. En yakınında kendine model olarak seçtiği kimseye duygusal bir bağ ile bağlanır. Benzemek istediği kimsenin değer dünyasına girmek ve oraya uyum sağlamak ister. Başka bir ifade ile çocuk üstünlüğünü kabul ettiği, değer verip kendine örnek seçtiği kimselerin davranışlarına, tutumlarına, düşüncelerine, duygularına ve hayat anlayışına isteyerek katılmakta ve onları taklit etmektedir (Yavuz, 1994, s. 107-110). Ancak bu durum bilinçli ve metotlu bir öğrenme değildir. Özdeşleşme sürecinde çocuk, modelin karakteristiklerine uygun olarak duyar, düşünür ve hareket eder. Aile içerisinde anne babanın böylesine etkili birer model olması çocuğun gelecekteki kişilik yapısını, duygu ve düşüncelerini doğrudan etkileyeceği muhakkaktır (Yavuzer, 2006, s. 115; Oruç, 2014, s. 170).

Kur'an, genel itibariyle geçmiş milletlerden örnekler vererek, müminleri uyarırken, aynı zamanda inananların, inanç, ibadet ve ahlâkî yönden eğitilmesi için "üsve-i hasene" vurgusuyla Hz. İbrahim'e (Mümtetine 60/4, 6) ve Hz. Muhammed (sav)'in (Ahzab 33/21) örneğine vurgu yapmaktadır. Bu durum, Kur'an'ın rol model olma konusundaki hassasiyetini göstermekle birlikte, ebeveyn çocuk ilişkilerinde de önemli bir belirleyicidir. Örneğin, "Ailene namazı emret; kendin de ona sabırla devam et..." (Tâhâ 20/132) âyeti, yapılması tavsiye edilen bir davranışın öncelikle ebeveyn ya da aile reisi tarafından yerine getirilmesi gerektiğini bildirmektedir.

Hız. Peygamber (sav) "Namazlarınızın bazılarını evlerinizde kılınız ve oraları kabirlerle çevirmeyiniz" (Buhârî, "Salât", 52; Ebû Dâvûd, "Salât", 205), "Farz namazlar dışındaki namazların en faziletli evlerinizde kılınandır" (Tirmizî, "Salât", 331) şeklindeki tavsiyelerinin hikmetlerinden birisi; namazı evde kılmak suretiyle ev halkına örnek olmanın, camide kılarak da topluma örnek olmanın önemini vurgulamaktır.

Çocuk anne babanın, namaz kılma şekline, dua edişine ve oruç tutuşuna şahit olur. Bu görme, duyma ve uygulama faaliyeti, çocuğu, bilmeden ve düşünmeden kabule sevk eder. Böylelikle din çocukta taklit ile başlamış olur. Taklit ile başlayan dinî faaliyetler, çevrenin dinî atmosferine ve çocuğun ferdi kabiliyetinin işleniş derecesine bağlı olarak zamanla gelişip dinî yaşayışa dönüşür (Yavuz, 1994, s. 131-134). Öte yandan ebeveynlerin ibadetlerle birlikte güzel ahlâk konusunda da çocuklarına örnek olmaları gerekmektedir. Şüphesiz ki doğru davranış ve güzel ahlâk ile beslenmeyen ibadet hayatı, anlamsız, mahiyetinden uzak ve çocuklara anlamlı bir model olma açısından kısır kalacaktır. Çocuk ebeveynleri tarafından kendisine öğütlenen davranışların aksine şahit olduğunda, örnek aldığı kişiye karşı güven ve saygısını yitirecek, zamanla verilen eğitim zorlaşıp tesirini kaybedecektir. Bu sebeple çocuğun çevresinde idealize ettiği kişilerin tam bir örneklilik içerisinde olmaya gayret etmeleri önemlidir (Cebeci, 2003, s. 108; Gümrükçüoğlu, 2014, s. 59-60).

d. Ödül ve Ceza

Çocukları eğitim-öğretim faaliyetine yönlendirmek, onlara öğrenme motivasyonu

sağlamak için eğitimde ödül ve ceza unsurları kullanılmaktadır. Bu unsurlar, çocuğun tutum ve davranışına göre ortaya konan uygulamalardır. İnsanları bir anlayışa ve davranışa yönlendirmek için özendirme ve sakındırma metodu Kur'an'da da sıkça kullanılır. Bu metotla kişide olumsuz sonuçlardan kaçınma veya olumlu sonuca ulaşma arzusu uyandırılarak eğitim-öğretim faaliyetine karşı güçlü bir ilgi ve motivasyon sağlanmış olur (Bayraklı, 1989, s. 181-184; Aydın, 2015, s. 144).

Kur'an'da yer alan mükâfat ve ceza konulu âyetler karşılaştırıldığında, mükâfatı öngören âyetlerin cezayı öngören âyetlere nispetle, iki kat fazla olduğu görülmektedir (Ay, 2006, s. 104). Zira eğitimde mükâfat teşvik unsurudur. Çocuk eğitiminin de bu temel üzerine oturtulması gerekir. Çocukta görülen iyi davranışlar ve değişimlerin karşılığı olarak, özendirici ve teşvik edici olmak, hem çocuğun sevindirilmesi hem de iyi ve güzele yönelmesinin sürekliliğini sağlama açısından önemlidir. Ancak ödüllendirmede çocuğun yaşına ve beklentilerine cevap verecek şekilde, başarı ve ödülün ölçülü olarak uygulanmasına dikkat etmek gerekir. Zira çocuğu sürekli olarak tüketime ve tatminsizliğe yönlendirecek teşvik unsurları, çocukta beklenen olumlu etkiyi yaratmayacaktır.

Anne-babanın çocuğa karşı teşvik ve takdir edici sözleri açık dille söylemesi, tavır ve davranışlarıyla sevinçlerini göstermesi çocuğun motivasyonu açısından önemlidir. Takdir sözleri ve sevinç gösterileri daima ödülün önüne geçirilmeli, çocuk ödül almanın sevincinden çok, anne-babanın takdirini kazanmanın hazzını yaşamalıdır (Dodurgalı, 1996, s. 96-97).

Hz. Peygamber çocuklarla olan ilişkisinde maddî ve manevî mükâfatları onlara sunmakta cömert davranmıştır. Örneğin, yolda karşılaştığı çocuklara selâm vererek hatırlarını sormuş hasta olanları ziyaret etmiş (Buhârî, "Edep", 81; "Cenâiz", 79), zaman zaman onlarla şakalaşmış (Buhârî, "Edep", 81), omuzuna ve sırtına bindirerek onları sevindirmiştir (Tirmizî, "Menâkıb", 50; Heysemî, 1967, c. IX, 82).

Öte yandan Hz. Peygamber'in çocuklar hata yaptığında onları itham etmediği ve insanlar yanında onları mahcup etmediği bilinmektedir (Müslim, "Fezâil", 54; Tirmizî, "Bîrr", 69). Ayrıca hitap ederken sevgi ifadelerini (yavrucuğum, çocuğum) çokça kullandığı (Müslim, "Fezâil", 54, Edep, 31; Tirmizî, "Menâkıb", 46; "İlim", 16); onlara karşı oldukça cömert davranıp hediyeler verdiği de ifade edilir (İbn Mâce, "Edep", 3; Deylemî, Müsnedü'l-Firdevs, c. II, s. 30). Hz. Peygamberin uyguladığı bu metotlar çocukların "sevilme" ve "değer verilme" ihtiyacını en güzel şekilde tatmin eden davranışlar arasında sayılabilir.

Eğitimde ödül vermenin yanında ceza da bir eğitim metodu olarak zikredilir. Ancak yapılan araştırmalarda ödüllendirme ile eğitmenin, cezalandırmaya nazaran daha başarılı sonuçlar verdiği kanıtlanmıştır. Örgün ve yaygın eğitimde "takdir ve sevgi ifadeleri" ile yapılan manevî ödüllendirmeler din eğitiminde çocuğun başarı ve motivasyonunu arttırmaktadır. Çocuğa karşı ölçüsüzce sert ve kaba davranışlar, ödül

yoksunluk gibi ebeveyn davranışları, çocuğun maddi ve manevi gelişimini olumsuz etkiler. Ödül ve ceza konusunda ölçülü ve tutarlı davranan ebeveynler, çocuk terbiyesinde ve disiplin konusunda başarılı sonuçlar elde etmişlerdir (Başaran, 1996, s. 268-271; Ay, 2006, s. 106).

İslâm düşünürleri eğitimde cezaya başvurmadan önceki davranış ve tutumları şöyle sıralarlar (Gazâli,1986, c. VII, 1232-1244; İbn Miskeveyh, 1983, s. 58-59):

- a) Öncelikle çocuğa nelerin iyi ve nelerin kötü olduğu telkin edilmeli.
- b) İyi davranışta bulunan çocuk övülmeli ve mükâfatlandırılmalı.
- c) Kötü fiil çevreden örnek verilerek anlatılmalı.
- d) İlk yapılan olumsuz davranışlar görmezlikten gelinmeli, tekrarında bunun yanlış olduğu gizlice söylenmeli.
- e) Hataları sebebiyle çocuklar devamlı azarlanmamalı ve tehdit edilmemeli.
- f) Gizli yaptığı kötü davranışlara engel olunmalıdır.

Gerektiğinde başvurulabilecek en makul ceza türleri “sevgi ve ilgiyi azaltmak”, “tenkit, uyarı ve kınama” , “azarlama ve hakaret” olarak sıralansa da (Kanad, 1976, s. 76, 108) günümüzde bu tür ceza türlerinin de çocuğun şahsiyetinin şekillenmesinde ciddi kayıplara sebebiyet vereceği üzerinde durulmaktadır. Çocukla konuşmamak, ihtiyaçları ve yaptığı şeylerle ilgilenmemek, çocuğu sevmediğini söylemek gibi ceza türlerinin tümü ilerideki yaşamında normal olmayan bir takım kişilik özelliklerinin yerleşmesine neden olabilmektedir (Aydın, 2015, s. 148-152). Anne-babanın çocuğa karşı ödül ve ceza uygulamaları; çocuğun gelişimine uygun, tutarlı ve kararlı, eğitime katkı sağlayıcı olmalıdır. Ödül şımartmaya ve tatminsizliğe, cezada mahrumiyete ve hırçınlığa yol açmamalıdır.

Sonuç

Sosyal bir varlık olan insanın, hayata hazırlanması uzun bir zamanı ve emeği gerektirir. Şüphe yok ki kişi bu süreçte en büyük yardım ve desteği ailesinden görür. Aile toplumun temeli ve çocuğun neşet ettiği ilk sosyal çevre olması sebebiyle, çocukluk evresinde dini inanç ve duyguların oluşmasında ailenin öneminin göz ardı edilemeyecek bir gerçeklik olduğu ifade edilebilir.

İslâm dini, çocukların eğitim ve öğretiminde ebeveyni birinci derece sorumlu görür. Bu sorumluluğun gereği olarak, çocuğa her türlü maddi ve manevi destek anne-ba-

banın en temel yükümlülüğüdür. Bu görevi ihmal eden anne ve babalar uhrevi olarak bundan sorumlu tutulmuşlardır.

İslâm'ın eğitim anlayışında, genetik aktarım kadar çevre faktörleri de önemsenir. Çocuk gözlerini dünyaya açtığı andan itibaren fitraten getirdiği inanma ihtiyacını geliştirir; sevgi, güven, bağlılık gibi duygularını destekleyen ebeveynlere ihtiyaç duyar. Zira çocuğun doğuştan getirdiği inanma ve yüce bir yaratıcıya bağlanma duygusu anne ve babanın dinî rehberliğiyle gelişir. Bu süreçte anne-baba çocuğun doğumdan sonraki bedensel, bilişsel sosyal ve duygusal gelişim sürecini bir bütün olarak düşünmeli ve ona göre eğitim faaliyeti geliştirmelidir. Çünkü çocuğun dinî kişiliğinin gelişmesinde, sağlıklı ve dengeli bir dinî anlayışın bulunması ve bunun yaşandığı aile ortamı oldukça önemlidir. Bu noktada hem eğitimin ilke ve yöntemlerini kullanmalı hem de Kur'an ve Hz. Peygamber'in uygulamaları, çocuğa sunulacak din eğitiminin çerçevesini ve şeklini belirlemelidir.

Son olarak ailenin sözel ve model uygulamalarının, çocuklarca anlaşılması ve benimsenmesini temin edebilmek için şu noktalara dikkat edilmesi gerekir:

- 1- Başarılı bir dinsel iletişim kurmanın birinci şartı, anne-babanın sözel olarak sevgi dilini, fiilî olarak da model yaşantı biçimlerini bizâtihi kendi hayatlarında örnek göstermeleridir. Anne-babanın söz ve davranış uyumu, çocuğun kendisine tavsiye edilenleri benimseyip kabul etmesini ve devamlılığını sağlayacaktır.
- 2- Çocuğun zihin ve dil gelişimine bağlı olarak sorduğu dinî içerikli sorular, çocuğun dünyasına hitap edebilecek somut örneklerden hareketle basit ve mantıklı cevaplar olmalıdır. Eğer bu sorulara verilecek cevaplar, çocukların anlayış seviyelerinin ötesinde olursa ruhsal karmaşaya neden olacağı bilinmelidir.
- 3- Anne-baba çocuklarla ilişkilerinde ölçülü bir disipline sahip olmalıdır. Bu sebeple gerek mükâfat gerekse ceza konusunda aşırıya kaçmadan makul bir çizgi benimsenmeye çalışılmalıdır.

Kaynakça

- Abdurrezzak, M. S. (1970). *Musannafu Abdırrezzâk*, Beyrut.
- Acluni, M. (ty.). *Keşfü'l-hafa ve Müzilü'l-ilbas*. Dimeşk: Mektebetü't-Ğazali.
- Akdoğan, A. (2002). *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dini Hayat*. İstanbul: Rağbet Yay.
- Aktan, H. (2002). “Kefâet”, DİA.
- Altıntaş, H. (1981). “Çocukluk Devresinde Ailede Din Eğitimi”, *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, Ankara: AİV Yay.
- Apaydın, H. (2001) “Aile İçi İletişimin Çocuğun Dinsel Gelişimine Etkisi,” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Say. 12-13 (Samsun).
- Arikan, A. (2015). *Kur'an'a Göre Aile Saâdetini Oluşturan Temel Unsurlar*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Mastır Tezi.
- Armaner, N.(1989). *Din Psikolojisine Giriş*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Atar, F.(2006). “Muharremât”, DİA.
- Apaydın, H. Y.(2013). “Velâyet”, DİA.
- Ay, M. E. (1993). *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*. İstanbul: Timaş Yay.
- Ay, M. E. (2006). *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*. İstanbul: dk Yay.
- Aydın, B. (2002). “Gelişimin Doğası”. *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*. Ed.: Binnur Yeşil Yaparak, Ankara: Pegem A Yay.
- Aydın, M. Z(2015). *Ailede Ahlak Eğitimi*. İstanbul: TimaşYay.
- Ayhan, H. (1986). *Eğitime Giriş ve İslâmiyetin Eğitime Getirdiği Değerler*. İstanbul: Damla Yay.
- Aynî, M. bin. A.(ty.). *Umdetu'l-Kâri Şerhu Sahîhi'l-Buhâr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Başaran, İ. E. (1996). *Eğitim Psikolojisi*, Ankara. Gül Yay.
- Baymur, F. (1952). *Yeni Doğmuş Çocuk ve Süt Çağında Eğitim*, Ankara: MEB Yay.
- Bayraklı, B. (1989). *İslâm'da Eğitim*, İstanbul: İFAV Yay.
- Bayraklı, B. (2005). “Kur'an'ı Kerime Göre Ailede Çocuk Eğitimi”. İslâm'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu. İstanbul: Ensar Neşr.
- Bayraklı, B. (1994). “Eğitimin Doğum Öncesi Boyutu”. *İslâm'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu*. İstanbul: İSAV Yay.
- Bayraktar, M. F. (1994). *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münâsebetleri*. İstanbul: İFAV Yay.
- Bayraktar, M. F. (1995). “Ailenin Eğitim Görevi”. *Din Eğitimi•Araştırmaları Dergisi*. sy. 2, (İstanbul).
- Beecher, C. (1964). *Religious Training of Children in School, the Family and the Church*. New York: Harper and Brothers Publishers.
- Bilgili, F. M. (2005). *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler*. İstanbul: Beyan Yay.
- Bilgin, B. (1995). *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*. Ankara: Yeni Çizgi Yay.
- Bilgin, B. & Selçuk, M.(1999). *Din Öğretimi ve Özel Öğretim Yöntemleri*. Ankara: Gün Yay.
- Buhâri, M. İ. (1987). *Sahîhu'l-Buhari*, Beyrut: Dâru'lbn Kesir.
- Buhâri, M. İ. (2005). *el-Edebü'l-Müfred.*,thk: Ferid Abdülazîz el-Cindiyyi. Kahire: Dâru'l-Hadis
- Cebeci, S. (2003). *Öğretmen ve Öğrenme Süreçlerinde Dini İletişim*, İstanbul: İz Yay.
- Cebeci, S. (2005). *Din eğitimim Bilimi ve Türkiyede Din Eğitimi*, Ankara: Akçağ Yay.
- Cevziyye, K. (2014). *Kur'an ve Sünnete Göre Çocuk Ahkâmı* (trc: Mahmut Kısa). İstanbul: Kitap Dünyası Yay.
- Cihandide, Z. N. (2014). *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*. İstanbul: DEM Yay.
- Çamdibi, H. M. (2003). *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*. İstanbul: Çamlıca Yay.

- Dodurgalı, A. (1996). *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, İstanbul: İFAV Yay.
- Ebû Dâvud., S. İ. S. (1998). *Kitâbü's-Sünen*; thk: Muhammed Avvame. Cidde: Darü'l-Kible İ's-Sekafeti'l-İslâmiyye.
- Elkind, D. (1980). "The Role of Play in Religious Education," *Religious Education* Vol. 75, no. 3.
- Erden, M., Akman, Y.(ty.). *Eğitim Psikolojisi*, Ankara: Arkadaş Yay.
- Erkal, M. (1999). *Sosyoloji*, İstanbul: Der Yay.
- Gazâli, H. M. (1986). *İhyâu 'Ulûmi'd-Din*,İstanbul: Temel Neşriyat.
- Goldman, R.(1971). *Readiness for Religion: A Basis for Developmental Religious Education*. New York: Seabury Pres.
- Gökşen, C. (2009). "Masalların Eğitim Yönünden Değerlendirilmesi" *Eğitişim Dergisi*, sy.: 22. (Mart)
- Gümrükçüoğlu, S. (2014). *Kur'an'da İletişim Dili*, İstanbul: Etkileşim Yay.
- Heysemi, N. A. (1967). *Mecma'u 'z-Zeâid*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l- Arabi.
- Hökelekli, H. (1998). *Din Psikolojisi*. Ankara: TDV Yay.
- Hunter, E. F. (1956). *The Questinoning Child and Religion*. Boston: TheStarrKingPress.
- İbn Hacer, A. (1973). *El- Metâlibü'l-Âliye*. thk: Habiburrahman el- 'Azamî., Kuveyt: el- Matbaatü'l-Asriyye.
- İbn Kesir, İ. (1997). *Tefiru'l-Kur'anil-Azım*, Beyrut: Daru'l-Ma'rif.
- İbn Mâce. M. Y. K. (1975). Sünenü İbn Mâce. thk: Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabi.
- İbn Miskevayh, Y. (1983). *Ahlakı Olgunlaştırma*. (trc: Abdülkadir Şener, Cenk Tunç, İsmet Kayaoğlu), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Jacguin, G. (1976). *Çocuk Psikolojisinin Ana Çizgileri* (trc: Mehmet Toprak) İstanbul: Remzi Kitabevi
- Kanad, H. F. (1976). *Ailede Çocuk Terbiyesi*. İstanbul: MEB Yay.
- Kantarcıoğlu, S. (1991). *Eğitimde Masalın Yeri*. İstanbul: MEB Yay.
- Karacoşkun, M. D. (ed). (2012). *Din Psikolojisi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yay.
- Karaköse, Ş. (2013). *Çocuklarımıza Dinimizi Nasıl Öğretiriz?*. İstanbul: Yediveren Yay
- Karaman, H. (2005). *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Karaman, R. (2000). *Sanayileşmenin Dine Etkisi (Mersin Örneği)*. Konya: Akın Ofset.
- Konuk, Y.(1994). *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*. Ankara: TDV Yay.
- Köylü, M. (2004). "Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi", Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XLV. sy. 11.
- Köylü, M. (ed.). (2015). *Gelişim Basamaklarına Göre Din Eğitimi*. Ankara: Nobel Akademik Yay.
- Lee, J. M. (1988). "How to Teach: Foundations, Processes, Procedures". Handbook of Preschool Religious Education, ed. Donald Ratcliff, (Birmingham, Alabama: Religious Education Press).
- Lefebvre, X., Perin, L.(1963). *Bringing Your Child to God: The Religious Education of the Pre-School Child*, New York: P. J. Kenedy& Sons.
- Mevdudî, E.(1989). *Tefhimü'l-Kur'an* (trc: Muhammed Han Kayani ve diğerleri). İstanbul: İnsan Yay.
- Müslim, N. H. (1956). *Sahih-i Müslim.*,thk: Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabi
- Müttaki, A. K. (1985). *Kenzü'l- Ummal*, nşr: Bekri Hayyani, Saffet Sakka. Beyrut: Müessesetu'ttîr- Risâle.
- Öcal, M. (1991). *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*. Ankara: TDV Yay.
- Önder, M. (2013). "Sevgi, Din Dili ve Hikayelerin Çocukların Din Eğitimindeki Yeri ve Önemi". *International Journal of Social Science*. Volume 6 Issue 3. (March)
- Özbek, A. (1996). "Bir Eğitim Kurumu Olarak Ailenin Önemi". *İslâmîda Aile ve Çocuk Terbi-*

- yesi. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Özdemir, Ş. (2002). "Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sy.9 İstanbul.
- Öztürk, M. (1981). "Din Eğitimi ve Çocuk Ruh Sağlığı", *Türkiye/ Din Eğitimi Semineri*. Ankara.
- Peker, H. (1993). *Din Psikolojisi*. Samsun: Sönmez Matbaa ve Yay.
- Ragıp, I. (1988). *Tafsili'n-Neşeteyn ve Tahsilü's-Saadeteyn* (thk. Abdülmecid en-Neccâr). Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- Razi, F. (1985). *Tefsiru'l-Fahri'r-Râzi*. Beyrut: Dâru'l- Fikr.
- Sağlam, İ. (2002) "Hz. Peygamber'in Çocuk Eğitiminde Öne Çıkardığı Hususlar," *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2 Bursa.
- Sağlam, İ. (2006) "Anne-Baba Dindarlığının Çocuklar Üzerindeki Etkisi". *Dindarlık Olgusu*. İstanbul: Kurav Yay.
- Selçuk, M. (1990). *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, Ankara: TDV Yay.
- Tarhan, N. (2012). *Kendinizle Barışık Olmak*. İstanbul: Timaş Yay.
- Tarhan, N. (2015). *Aile Okulu*. İstanbul: Timaş Yay.
- Tezcan, M. (1985). *Eğitim Sosyolojisi*, Ankara: AÜEBF Yay.
- Tirmizi., M. İ. S. (1998). Sünenü't- Tirmizi., thk: Beşşar Avvad Ma'ruf. Beyrut: Dâru'l- Garbi'l-İslâmî.
- Turgut, İ. (1995). *Eğitim Üzerine Felsefi Bir Deneme*. İzmir: Anadolu Matbaası.
- Ulvân, A. N. (1981). *Terbiyetü'l- Evlâdî'l-İslâm*. Mısır: Dâru's- Selâm
- Yatkın, N. (2010). "İslam'da Evlilik ve Eş Seçiminde Dindarlığın Tercih Edilmesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.33 Erzurum.
- Yavuz, K. (1983). *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Ankara: DİB. Yay.
- Yavuz, K. (1992). *Çocuğun Dünyası ve Gelişme*, İstanbul: Çocuk Vakfı Yay.
- Yavuz, K. (1994). *Çocuk ve Din*. İstanbul: Çocuk Vakfı Yay.
- Yavuz, Y. Ş. (1992). "Bezm-i Elest". DİA.
- Yavuzer, H. (2016). *Çocuk Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Yazır, M. H. (1935). *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Matbaai Ebüzziya
- Yörükoğlu, A. (1989). *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*. İstanbul: Özgür Yay.
- Yörükoğlu, A. (1991). *Çocuk Ruh Sağlığı*. İstanbul: Özgür Yay.